

Миша Стојадиновић

**КУЛТУРА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА
– ИЗАЗОВИ ОЧУВАЊА
ИДЕНТИТЕТА У САВРЕМЕНОМ
ДРУШТВУ**

Република Србија
Министарство културе
и информисања

Овај пројекат је суфинансиран из Буџета Републике Србије - Министарства културе и информисања. Ставови изнети у подржаном медијском пројекту нужно не изражавају ставове органа који је доделио средства.

„ЕВРОПСКА КУЛТУРА“, ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ И СРПСКА КУЛТУРНА МАТРИЦА

Национални идентитет се састоји из великог броја материјалних и нематеријалних елемената који су међусобно повезани чинећи једну особену целину. Идентитет се најлакше формира међу припадницима исте нације због сличности на пољу културе, историје, језика, што доводи до тога да се припадници других нација доживљавају странцима. У том смислу национални идентитет има искључујући карактер јер се њиме прави разлика између Нас (припадника исте нације) и Других (они који то нису). Подела на Исток и Запад, како међу политичком и интелектуалном елитом, тако и подела читавог српског народа је нешто што није нова појава. Та подела означава, како то Милош Кнежевић пише, „нешто много старије и темељније, дубоко укоревљено у свести и колективној психологији народа. И у Европи и на Западу изграђена су различита, најчешће стереотипна схватања о европском Истоку, посебно о балканској Србији и евроазијској Русији. (...) Садашње двојење и тројење између приклоњених и неприклоњених страна, и одређења идентитетне припадности није само презентни већ стари историјски проблем који има своју, ретроспективно гледано, дугу еволуцију. То унутрасрпско двојење и тројење је нарочито у ризичним и ратним фазама давало себи трагичан мах што је резултирало грађанским сукобима у Србији, на српском простору и у српском народу.“¹

Задржати свој идентитет, а при том обезбедити другима да то исто учине, представља свакако праву енигму на почетку XXI века. Разлике се још увек не схватају као начин за проширивање знања или пак као извор сарадње, већ напротив, разлике постају извор јаза између припадника различитих култура, који неретко доводи до сукоба, чега су народи на Балкану нажалост итекако свесни. Богатство различитости на Балкану је одувек служило као основ за све, сем за остваривање опште добробити и сарадње.

1 Милош Кнежевић, „Историчност интеграционе и идентитетне дилеме – геополитичко интегрисање и дезинтегрисање националних и државних идентитета“, Национални идентитет и међународне интеграције (приредили Зоран Милошевић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 35.

У таквим условима ствара се и тзв. геополитички идентитет који настаје у односу држава и нација у глобалним геополитичким оквирима. За идентитет се оправдано може рећи да представља прави извор смисла и искуства једног народа. О томе говори и Крег Калхун који каже да не познајемо народе без имена, нити језике или културе, код којих не постоји неки начин разликовања између себе и осталих. У том смислу потребно је обезбедити услове у којима ће правац развоја српског националног идентитета бити остварен без присилних наметања споља и без двоструких аршина који су на нашим просторима итекако изражени и који су у великој мери утицали на формирање идентитета.

Позиција Србије подразумева политичку неутралност уз стално осцилирање између евроатлантског и евроазијског геополитичког концепта. Овако сложена геополитичка и геостратешка позиција са собом доноси велике изазове. Европске интеграције са собом доносе одређене изазове процесу формирања идентитета и веома често се јавља страх да оне уједно значе и губитак националног идентитета. Одредити положај српског националног идентитета у односу на европски идентитет представља тежак задатак јер је европски идентитет веома тешко дефинисати. Ово је само по себи незахвалан задатак, пре свега имајући у виду да је европски идентитет такорећи у настајању, као и чињеницу да се он непрестано мења. Такође, морамо узети у обзир и дужину постојања европског и националног идентитета. Европски идентитет постоји много краће од националног, самим тим имао је мање времена за еволуцију.

Свако од нас је истовремено носилац више идентитета који почињу да се формирају од самог нашег рођења, при чему они не престају да се формирају, мењају и прожимају током читавог нашег живота. Том приликом уједно долази и до одређене хијерархизације идентитета. Немају сви идентитети исти значај: неки постају јачи, изражајнији, неки почињу да слабе или нестају, нови се усвајају. У неизвесном друштвеном окружењу проналажење идентитета постаје веома тешко. Због тога када се у процес формирања и одржања идентитета умешају променљиви политички и геополитички фактори долази до даље проблематизације питања идентитета. Самоодређење народа у оваквим условима постаје веома тешко, ако не и немогуће. Идентитети се непрестано формирају, мењају прожимају, па чак и бирају. Питање националног идентитета Срба у међународним оквирима постаје веома комплексно, а може се рећи и да је последица нејасне спољне политике. Потешкоће у формирању курса идентитета у међународним оквирима додатно отежава неодређеност спољне политике, тј. тзв. седење

на две столице. У таквим условима поставља се питање могућности формирања европског идентитета на нашим просторима, тј. да ли ће на нашим просторима европски идентитет могућ или ће се у потрази за неким наднационалним формама идентитета ипак кренути у неком другом правцу. Овде треба истаћи да се на право на национално самоодређење неретко гледа као на претњу када се за то укаже потреба за остваривањем одређених интереса великих сила. Тада национално и све у вези са њим неретко постаје вирус против кога се треба борити.

Европске интеграције свакако представљају нешто што представља спољнополитички приоритет око кога постоји консензус политичких елита на нашим просторима. Међутим геополитички притисци и дешавања на нашим просторима, као и једнострано проглашење независности Косова и Метохије су са собом донели и велико преиспитивање места Србије у процесу међународних интеграција. У таквим условима двоструког партнерства неретко се српски идентитет налазио на мети. Овај проблем Миломир Степић назива као постмодерно „декодирање“ српског геополитичког идентитета које је „саставни део пацификовања српског чиниоца у целини, кога таласократски евроатлантски Запад стереотипно перцепира као руског телурократског експонента и „реметилачки фактор“ утилитарне вештачке равнотеже (не)моћи на глобално стратегијски важном Балкану. То је општи контекст савременог сузбијања идентитетске спознаје појма српске земље, нарочито њихових целовитих територијалних габарита, морфографије, апроксимативних граница и кључних историјско-географских репера.“²

Притисци на Србију када се ради о статусу Косова и Метохије су и даље присутни и представљају кључно питање које према званичницима ЕУ Србија мора да реши на свом путу европских интеграција. Пресудни квалитет Косова и Метохије јесте положај унутар централне територије Балкана, чији су геополитички атрибути пресудно важни за свакога ко има амбиције да овај део Европе стави под своју контролу. То доводи до тога да је потребно размотрити и друга партнерства. Евроазијство се на почетку XXI века успоставило као алтернатива америчкој таласократској униполарности. Препород евроазијства дешава се у облику неоевроазијства и то после распада СССР-а. Србија жели да искористи максимум из своје спољне политике базиране на неутралности. Овакво неприпадање са једне стране може да донесе велики број користи, али истовремено и да доведе

2 Миломир Степић: „О српском геополитичком идентитету“, Српска политичка мисао, год. XIX, vol. 36, № 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 36-37.

до великог броја проблема. Читаву суштину ове комплексне ситуације је сумирао Милош Кнежевић који је писао да су „неприпадање и савезничка неодређеност у спољнополитичком гигању између полова глобалне, регионалне и локалне моћи, очитоване су недоумицама делова помесних елита (...) Историја обиљем примера сведочи да се економски скрхане и војно поражене нације и државе прилагођавају вољи победника. Каткад прилагођавање има облик повиновања у виду селективне послушности, а покаткад потпуне покорности и беспоговорног и неупитног слеђења. Историја је, међутим, такође показала да прилазак савезима и другим облицима геополитичких интеграција није увек сигуран пут избављења из кризе неког народа и државе. Може се догодити и много пута се догодило обрнуто, да улазак у неку интеграцију означи сигуран пут у пропаст онога ко сена такав корак својом или туђом вољом одлучио.“³ У доба пандемије политичка неутралност је Републици Србији донела значајно место у међународним односима и значајне предности, и то не само на економском или војном плану, већ нарочито на пољу тзв. здравствене дипломатије због чије је успешности наша земља постала лидер у региону у борби против корона вируса. Оваква позиција, међутим, истовремено доноси огромне притиске и изазове нашој земљи који се свакодневно одражавају на преиспитивање корена српске културне матрице.

3 Исто, стр. 25.

ПРАВОСЛАВЉЕ КАО ТЕМЕЉ СРПСКОГ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА

Проблем религије и идентитета представља увек актуелну тему, нарочито ако се он посматра у контексту савременог друштва. Када се ради о религији, постоје многобројна тумачења бројних теоретичара који су сматрали да ће религија са развојем постиндустријског друштва и модернизације, временом полети да слаби, што ће на крају довести до њеног нестанка. Са друге стране, када се ради о развоју идентитета у савременом друштву, треба напоменути да савремени друштвени процеси свакодневно намећу многобројне изазове у потрази за одговором на једно од вечних питања: Ко сам ја? У кризним временима религијски идентитет је одувек представљао уточиште коме се сви враћају у потрази за ослоном. Ово се истовремено може тврдити и за национални идентитет који представља један од најважнијих колективних идентитета који унутар савременог друштва све више добија на значају. Дубоке противречности савременог друштва су довеле до тога да се човек често налази у ситуацијама када је угрожен његов идентитет. У таквим условима несигурности и отуђености национални уз религијски идентитет и даље представљају јако упориште у вртоглавим променама савремености. Проучавање идентитета је нарочито веома интересантно у срединама где долази до сусрета између различитих култура. Таква друштва представљају велики изазов, не само за проучавање, него и за обезбеђивање складног живота који неће бити потресан сукобима. За оваква друштва се оправдано може рећи да представљају права „друштва ризика“ (Урлих Бек). На таквим просторима је сусрет различитости неизбежан, а развој толеранције неопходан. Балкан свакако представља добар пример оваквог једног друштва чије су главне карактеристике: мултинационалност, мултикултуралност и мултиконфесионалност.

Велики број теоретичара је сматрао да ће важност религије временом под утицајем модернизације друштва постепено почети да слаби. Огист Конт, Емил Диркем, Макс Вебер и Карл Маркс су мислили да ће религија временом са развојем индустријског друштва нестати (и нису у томе

били усамљени). „Смрт религије” је у највећем делу 20. века била прихваћена неминовном унутар друштвених наука. То се, међутим, у другој половини 20. века применило.

Рајт Милс лепо сумира: „Једном је свет био испуњен светим, умислима, пракси и институционалној форми. После Реформације и Ренесансе силе модернизације су се рашириле широм света и секуларизација је довела до ослобођења од световног. Као последица овога световно ће нестати свуда сем изузев, можда, у приватној сфери. Током последње деценије ова теорија смрти религије је претрпела бројне критике које указују на њену виталност и данас.“⁴

Религија је и поред песимистичних предвиђања издржала тест савременог друштва. Она није статичан феномен, већ напротив, она се стално мења прилагођавајући се савременим социјалним процесима и трендовима. О томе говори и настанак нових религијских потреба и облика духовности. Када се ради о њеном утицају на идентитет треба имати у виду да је идентитет један вишеслојан феномен. Треба напоменути да морамо бити веома опрезни да не западнемо у традиционално схватање овог односа.

У том смислу религија може имати значајну улогу не само у формирању религијског идентитета већ и на формирање других индивидуалних и колективних идентитета. Религијски идентитет као и друге врсте идентитета садржи истоветност са нечим, али истовремено и различитост од нечега. Он се налази у сталном прожимању са другим врстама идентитета. Религија је током своје историје морала стално да се прилагођава изазовима које јој је наметало друштво. Са савременим друштвеним процесима дошло је и до промена које су у великој мери одредиле правац развоју религије и настанку нових религијских покрета. И поред тога што користи термин „нови религијски покрети” он не искључује тиме и нове врсте духовности. Иако се припадање једној вери још увек сматра важним, доктринарске догме све више постају ствар личног мишљења. Потребно је са глобалне тачке гледишта водити рачуна и о новим духовним изворима и технологијама који постају свакодневност у сваком делу света. То доводи до промена система веровања али и до креирања новог когнитивног приступа духовној истини, новог начина спознаје који даје једно ново значење судбини и сврси духовног развоја. За нове религијске просторе не постоји „омиљени део света”, они постоје

4 Pippa Norris and Ronald Inglehart, *Sacred and Secular – Religion and Politics Worldwide*, Cambridge University Press, 2004, стр. 3.

свуда и крећу се у свим правцима. Религијски идентитет јесте старији од националног, али је са развојем савременог друштва постао тесно везан са осталим колективним идентитетима.

Свако од нас је истовремено носилац више идентитета који почињу да се формирају од самог нашег рођења, при чему они не престају да се формирају, мењају и прожимају током читавог нашег живота. Том приликом уједно долази и до одређене хијерархизације идентитета. Немају сви идентитети исти значај: неки постају јачи, изражајнији, неки почињу да слабе или нестају, нови се усвајају. У неизвесном друштвеном окружењу проналажење идентитета постаје веома тешко. Због тога када се у процес формирања и одржања идентитета умешају променљиви политички и геополитички фактори долази до даље проблематизације питања идентитета. Самоодређење народа у оваквим условима постаје веома тешко, ако не и немогуће. Идентитети се непрестано формирају, мењају прожимају, па чак и бирају. Питање националног идентитета Срба у међународним оквирима постаје веома комплексно, а може се рећи и да је последица нејасне спољне политике. Потешкоће у формирању курса идентитета у међународним оквирима додатно отежава неодређеност спољне политике, тј. тзв. седење на две столице. У таквим условима поставља се питање могућности формирања европског идентитета на нашим просторима, тј. да ли ће на нашим просторима европски идентитет могућ или ће се у потрази за неким наднационалним формама идентитета ипак кренути у неком другом правцу.

Религијска идентификација је изузетно важна у обликовању националног идентитета Срба. Православље је одувек било испреpletано са српским националним идентитетом. Треба нагласити да се токо великог дела историје на цркву гледало као на главни ослонац очувања религије и културе српског народа. овакво стање је нарочито било видљиво за време владавине турског царства на нашим просторима. У последњих неколико деценија се изнова враћа интересовање за православље које се појављује заједно са јачањем српског патриотизма. Још на самом свом почетку успостављања православља на нашим просторима српски народ је донео одређене геополитичке одлуке. Наиме, одлука за византијско хришћанство, а не римско, е уједно довела и до тога да је српска култура обележена источним карактеристикама. Као период коначног покрштавања Срба и настанка Српске православне цркве може се узети IX и X век, док се корени наравно могу наћи још много раније. У утицају православља на српски национални идентитет говоре и бројне одлука владара који су зидали цркве

и манастире као своје задужбине које су остале као трајни подсетник на порекло нашег идентитета. Треба напоменути и да су неки наши владари из породице Немањић и Хребељановић посвећени.

Директан утицај Српске православне цркве на идентитет нашег народа се нарочито огледао у томе што су цркве током великог дела наше историје биле извор писмености нашег народа. На овом пољу нарочито треба истаћи улогу Светог Саве и његових монаха. У том смислу светосавље је постало нераскидиви део српског идентитета. Уз његов огроман допринос остваривању независности Српске православне цркве, светосавље не само да је постало извор српског идентитета, већ је уједно и играло огромну улогу у очувању српског националног и културног идентитета

КУЛТУРНА РАЗЛИЧИТОСТ КАО ПРЕДУСЛОВ ТОЛЕРАНЦИЈЕ

Мултикултурализам као појам има своју историјску претходницу у појму културни плурализам који је настао у првој половини прошлог столећа. Мултикултурализам се може одредити као идеја или идеал о складном суживоту различитих етничких и културних група у оквиру плуралистичког друштва. Дакле, мултикултурализам би, барем у идеалном смислу, требало да представља складан суживот припадника различитих култура. Андреа Семприни указује да мултикултурализам са собом покреће нека веома озбиљна питања: питање различитости; проблем места и права мањина у односу на већину, као и питање идентитета и његовог признавања.⁵

Загорка Голубовић, међутим, сматра да постојање мултикултурне заједнице као коегзистенције различитих култура не подразумева нужно њихову међукултурну комуникацију. То је једино могуће када различите културе преносе утицаје једна на другу што представља животни простор за мултикултурну интеграцију. Према њој, уколико мултикултурна заједница не превазиђе стање чисте коегзистенције различитих култура то може произвести тензије и појачати сукобе међу културно различитим народима. Управо зато друштва која карактерише културна различитост представљају плодно тле за развој социјалних конфликта који могу ескалирати до неслућених сразмера.⁶

Балкан представља прави пример сусрета различитости где се секу лукови различитих цивилизација. Наиме, простор Балкана је насељен становништвом које припада различитим етничким (Грци, Срби, Црногорци, Македонци, Хрвати, Румуни, Мађари, Бугари, Румуни, Албанци, Турци, Роми...) и конфесионалним групама (православци, католици, муслимани...). Све ово даје Балкану карактеристике мултинационалности, мултиконфесионалности и мултикултуралности, које у комбинацији са бурном прошлошћу балканских народа и интересима великих сила доводе

5 Андреа Семприни, Мултикултурализам, СЛЮ, Београд, 1999, стр. 113-147.

6 Никола Божиловић, Култура и идентитети на Балкану, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007, стр 34.

до тога да се за Балкан оправдано може рећи да представља право *буре барута*. Божо Милошевић указује на то како велики број социолошких и политиколошких разматрања често трагају у прошлости Балкана за социо-културним упориштима његове интеграције, а при том се заборавља да је овај процес у прошлости обиловао (и да још увек обилује) бројним изворима дезинтеграције. Та разноликост у погледу мултинационалности, мултиконфесионалности и мултикултуралности је током бурне историје Балкана веома често била узрок настанка дезинтегративних процеса који су неретко резултовали ратовима.⁷ Разлике су, дакле, веома често биле инструментализоване зарад различитих циљева и то је нешто што не смемо никако да заборавимо, јер у супротном би се сваки покушај међусобне интеграције могао претворити у један скуп и безуспешни експеримент. У таквим условима је постао прави изазов како ускладити ове различитости како би обезбедили складан суживот који би омогућио стварање дуготрајног мира на Балкану.

Треба нагласити да проучавање и разумевање мира представља веома комплексан проблем. Једна од највећих препрека за боље разумевање овог феномена је и та што је много лакше наћи студије које у свом називу садрже појам рата од студија које мир посматрају као централну тему. Главни разлог овога лежи у томе што се на мир углавном гледа као на негацију рата. Поред негативног схватања мира као одсуства било ког облика насиља, постоји и позитивни приступ који од мира захтева много тога више (међу најзначајнијим теоретичарима који се баве овом темом свакако треба истаћи Галтунга).⁸

Питање рат или мир на први поглед не би требало да представља чувену хамлетовску дилему. У овој дилеми би мир свакако требало да представља очигледну опцију. Тога, међутим, многобројни актери светске историје као да нису били свесни, о чему сведоче бројни ратови. Стање *bellum omnium contra omnes* (рат свију против свих) би требало да представља ствар прошлости чега ће се модерна демократска друштва сећати само као дела далеке историје, док би мир требало да постане основна вредност која ће се усталити као део свакодневног живота свих народа. Испуњење мира представља нарочити изазов на просторима чије су главне карактеристике

7 Божо Милошевић, „Могућности културе мира на Балкану: између националног идентитета и космополитске еманципације”, Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану (приредили: Љубиша Митровић, Драгана Захаријевска, Данијела Гавриловић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2009, стр. 109.

8 Vladimir Bratić, „Examining peace-oriented media in areas of violent conflict”, *The International Communication Gazette*, Sage Publications, 2008, стр. 492.

мултинационалност, мултиконфесионалност и мултикултуралност – што је свакако случај када се ради о Балкану. На таквим просторима је сусрет различитости неизбежан, а развој културе мира неопходан.

Када се бавимо дефинисањем појмова рат и мир некако изгледа лакше дефинисати онај први, док се мир најчешће посматра као негација рата. Данас некако изгледа да је стара латинска пословица *si vis pacem para bellum* (уколико желите мир спремајте се за рат) обележила политички дискурс савременог друштва. То је уједно и разлог због кога уколико покушамо да одредимо шта је то мир наилазимо на велики проблем. Углавном ћемо се сусрести са негативним схватањима која на мир гледају као на непостојање рата. Имајући у виду стравичне последице ратова, ово свакако представља једну од основних ствари које треба испунити како би се омогућио какав такав нормалан живот људи. Мир истовремено подразумева не само одсуство било каквог облика насиља, већ и присуство много других различитих форми које омогућавају миран и складан живот. Како конфликти који настају у условима сусрета различитости не би ескалирали постоје две основне претпоставке које треба обезбедити за стварање складног суживота: дијалог и толеранција.

Ђуро Шушњић, бавећи се дијалогом, каже да је дијалог разговор двојице или више слободних људи, који хоће да размене ставове о веома важном питању, на које дају различите одговоре, како би, у равноправним условима, дошли до одговора којим би обојица, или сви били задовољни.⁹ Када се ради о толеранцији сам појам води порекло из латинског језика од именице *tolerantia*, која изворно значи попустљивост, трпељивост и глагола *tolerare* који значи подносити, сносити, трпети, допуштати. Уколико под толеранцијом подразумевамо њено првобитно, етимолошко значење, може се видети да се она схвата као нешто непожељно. Друштвени напредак је довео до тога да се негативно значење речи толеранција преобрази у своју супротност. Толеранција постаје саставни део развоја човечанства, тако да бирати толеранцију нужно значи бирати и човечанство. Управо због тога Далиборка Уљаревић наглашава да треба усвојити следеће постулате: „ако сам ја израз идеје човечности, онда је и свако други за мене то исто; као израз идеје, ја сам могућност њеног развоја, а не она сама по себи; пошто сви јесмо отелотворење човечности, а сам за себе нико то није до краја, онда ми ни читава истина самоме није доступна; пошто знам да сам сâм

9 О томе опширније видети: Ђуро Шушњић, „Препреке на путу разумевања, поверења и помирења”, *21 Прича о демократији* (приредио: Далиборка Уљаревић), Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.

одраз, могућност и отелотворење човечности, међу другим одразима, могућностима и отелотворењима, ја не могу друге посматрати другачије него што посматрам себе.“¹⁰

ЈЕЗИК, ПИСМО И ИДЕНТИТЕТ У ВРЕМЕНУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Национални идентитет је почевши од XVIII и XIX века постао један од најзначајнијих социјалних оквира и један од најзначајнијих колективних идентитета чија се снага није изгубила све до данас. Крај XX века је довео до тога да се улога националне државе почела мењати, при чему су почели јачати шири облици интеграција, који захтевају идентификацију са ширим друштвеним групама него што је то нација и довеле до формирања наднационалних облика идентификације као што су на пример европски идентитет или идентификација са човечанством. Ентони Гиденс каже да је разбијањем традиционалног друштва дошло до губитка психолошке подршке и осећања сигурности што је довело до тога да су се индивидуе у модерном свету осетиле усамљене и отуђене. Све је то довело до изнова настале потребе за проналаском сопственог идентитета, до потребе да човек пронађе Себе. У таквим условима национални идентитет се јавља као решење насталих проблема пружајући чврсто упориште у вртоглавим променама савремености. У том смислу сматрамо оправданим, уз опасност да нам се замери да одступамо од проблема којим се бавимо, посветити овде један значајан део објашњењу процеса глобализације, а у циљу разумевања његовог утицаја на идентитет, а пре свега национални идентитет у савременом друштву.

Посматрати идентитет ван социјално-културног окружења је незамисливо јер се идентитети формирају унутар социјално-културног миљеа подложног променама друштва Ђанбатиста Вико у свом чувеном делу *La Scienza Nuova*¹¹ 1725. године посматра човека као део историје,

10 Далиборка Уљаревић, „Значај и улога толеранције у демократском друштву”, 21 *Прича и демократији*, група аутора, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 24.

11 Историјски процес се, према Ђанбатисту Вико, одвија према тачно одређеним законима. Он је вратио у употребу циклично поимање историје, али га је обогатио идејом сврховитости. Такође, према њему, да би сазнање о нечему било могуће,

оспоравајући тиме универзалистички приступ људској природи који је занемаривао различитости које са собом доносе различите историјске епохе, друштва и културе. Тиме на човеков идентитет почиње да се гледа као на творевину која се обликује у току читавог живота, а не нешто што се добија наслеђем. *Људска бића унутар специфичног друштвено-културног миљеа изграђују свој систем језика, обичаја, права и власти. Људску природу, дакле, не треба сматрати као додељеном, њу човек сам открива у оквиру одређеног друштва, а зарад остваривања своје тежње за самоиспуњењем.*¹²

За идентитет се оправдано може рећи да представља прави извор смисла и искуства једног народа. О томе говори и Крег Калхун који каже да не познајемо народе без имена, нити језике или културе, код којих не постоји неки начин разликовања између себе и осталих.¹³ Радослав Гађиновић справом истиче да човек са идентитетом представља значајан субјекат друштва, а да друштво са идентитетом представља стабилан темељ индивидуалне, социјеталне и националне безбедности.¹⁴ Идентитет је, дакле, нераскидиво повезан са друштвом. Он се увек формира у односу са другим. Ради се о феномену који је почетком XX века Чарлс Х. Кули одредио као „учинак гледања” током кога појединац доживљава себе у искуству другог. Ми своје Ја креирамо у интеракцију са другима што представља један реципрочан процес коме нема краја. Међутим, поставља се питање какву улогу идентитет врши у друштву.¹⁵ Бернд Симон [Bernd Simon] истиче да је идентитет нека врста медијатора између инпута и аутпута у друштву. Он се ствара у друштву, на њега утиче социјално-културно миље у коме се формира, али не треба заборавити и да он истовремено обликује друштво.¹⁶ Дакле, не ради се о једном једносмерном процесу, већ напротив,

неопходно је да будемо творци те ствари о којој желимо да нешто сазнамо. Историјско поимање је с тога могуће јер смо ми сами творци наше историје. (О томе видети: Љубинко Милосављевић, *Под/стицање слободе – нововековна мисао о друштву*, Филозофски факултет, Ниш, 2008, стр. 122-127.)

12 Љубинко Милосављевић, *Под/стицање слободе – нововековна мисао о друштву*, Филозофски факултет, Ниш, 2008, стр. 125.

13 Craig Calhoun (editor), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford, Blackwell, 1994, стр. 9-10.

14 Радослав Гађиновић, „Национални идентитет и безбедност модерне државе”, *Наука, безбедност и полиција*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 1/2011, стр. 17.

15 Миша Стојадиновић, Дејана Вукчевић, „Проблем очувања идентитета на Балкану”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2011, стр. 87.

16 Bernd Simon, *Identity in modern society: A Social Psychological Perspective*, Blackwell Publishing, 2004, стр. 27

у питању је међусобно условљена интеракција између појединца и друштва унутар које се идентитет јавља као крајњи резултат.

Интересовање за проблем идентитета у доба убрзане модернизације и глобализације изгледа јаче него икада раније. Глобализација спада у ред комплексних друштвених процеса који захтевају један свестран приступ у разумевању. О томе колико је глобализацију тешко обухватити неком теоријом, а самим тим и разумети, говори и дефиниција глобализације коју је дао Ентони Гиденс одређујући је „као сложен, дијалектички однос локалних, регионалних и још већих система, који мењају архитектуру света на такав начин да заиста не знамо куда нас води тај преображај”.¹⁷ Почетно одушевљење крилатицом „*everything goes*”, због ослобађања идентитета од традиционалних стега, заменио је страх од аномије и стање у коме „*nothing counts any more*”, што подрива саму суштину идентитета. Савремено друштво подразумева читаву лепезу глобалних светских друштава и глобалних друштвених система различитог нивоа технолошке, економске и социјалне развијености, али и квалитета живота. Оно се због тога, како то Мирослав Печујлић истиче „налази разапето између, са једне стране, високог степена међусобне повезаности и међузависности која је настала као резултат поделе рада, развоја у сферама технологије, економије, комуникације, инфраструктуре и информатике, и са друге стране, хијерархијске структуре која дели друштва на доминантна и зависна.”¹⁸

У таквом друштву настали су многобројни изазови у процесу формирања и очувања идентитета. Ален Турен сматра да појединац или група нису субјекти када одозго управљају практикованим понашањем, већ да је субјекат снажнији и свеснији себе када се брани од напада који прете његовој аутономији и капацитету да се прихвати као интегрисани субјекат или бар када се бори да то постане да би се препознао и био препознат као такав: „Онда када глобализација, с једне стране и неокуминитаризам, с друге, покушавају да преузму наше ставове и наше улоге, ми смо приморани да тражимо унутар нас самих наше јединство као субјекта, односно бића способних да постигну и покажу свест о самоутемељењу себе, а то је оно што разликује субјект од мене – чак себе, које се ствара преко интериоризације слика које други имају о мени.” Наравно треба напоменути да Турен субјекат види као супротност идентитету „која се губи у интимности, чак и

17 Љубиша Митровић, Социологија, Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 208.

18 Мирослав Печујлић, Глобализација – два лика света, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 17-18.

када прелази те реалности или оне њега.” Он дефинише субјекат у његовом отпору према безличном свету потрошње, насиља и рата, при чему се он никада не идентификује са самим собом, остајући тако у поретку права и обавеза, поретку моралности, а не само искуства.¹⁹

Пратећи развој идентитета кроз историју многи теоретичари указују да се проблем идентитета јавља тек са модерним друштвом. Никола Божиловић каже да у традиционалном друштву проблем идентитета не постоји због чињенице да је у сродничком систему социјални статус индивидуе био строго фиксиран при чему је место сваког појединца било стриктно одређено. Лаурен Лангман у том духу истиче да традиционално *Gemeinschaft*²⁰ друштво, са јаким социјалним везама и стабилним погледом на свет, ствара својим члановима јасан, фиксни и недвосмислени извор идентитета. У модерном друштву долази до преокрета. Развој економије, поделе рада, урбанизације, индустријализације, глобализације доводе до слабљења друштвених веза и преиспитивања наметнутих идеологија и схватања. „Заштита” *Gemeinschaft* друштва је разбијена и индивидуе су стављене пред многобројне дилеме у погледу њиховог идентитета и одређивања где припадају, што уједно отвара и могућност за самореализацију.²¹

Ипак треба напоменути да је проблем идентитета нешто што „мучи” човека током читаве његове историје и да свако време намеће своје сопствене изазове његовом формирању и очувању.

19 Ален Турен, Нова парадигма – за боље разумевање савременог друштва, Службени гласник, 2011, стр. 99.

20 *Gemeinschaft* и *Gesellschaft* (заједница и друштво) су категорије које уводи Фердинанд Тенис [Ferdinand Tönnies]. О томе видети: Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft and Gesellschaft*, Harper and Row, New York, 1963.

21 Никола Божиловић, „Традиционално, модерно и идентитети у културно социолошком дискурсу”, Традиција, модернизација, идентитети – место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији (приредили: Милорад Божић, Љубиша Митровић, Гордана Стојић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2011, стр. 585.

ИНТЕГРАТИВНА СНАГА КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА И ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ НА БАЛКАНУ

Исидора Секулић, чувена српска књижевница, романописац, полиглота, ликовни критичар и академик, је за Балкан писала да представља један засебан свет: „Државе и народи на њему, као у један брод укрцан, морају имати један општи политички проблем и политички идеал, ма колико иначе разноврсни били. Балкан долази у обзир пре свих држава на Балкану, када год је моменат тежак и опасан, свеједно да ли опасан политички или културно. Хоће ли Балкан једаред отворити очи успаване и видети свој огромни културни капацитет, ако замахне као целина?“²² Међутим, оно што се дешава као највећи проблем остваривања дијалога и сарадње на Балкану је то што су управо разлике између држава те које се углавном стављају у први план, док су сличности у потпуности занемарене. То је главни разлог због кога конфликт на Балкану преставља константу током читаве његове историје. Капацитет Балканских држава је заиста запањујући, али упркос томе он је неретко злоупотребљен у контексту интереса великих сила. У дугој историји конфликта на овим просторима је било исувише бесмислених ратова и превише живота је изгубљено. Сама комплексност природе Балкана се може видети чак и у проблему одређивања његових граница

Ситуација се значајно усложњава са чињеницом да одговор на питање које су границе Балкана зависи пре свега од приступа који изаберемо. У том смислу можемо разликовати Балканско полуострво, као термин који припада физичкој географији, од термина Балкан који припада политичкој географији. Ову дистинкцију у великом броју својих дела детаљно истражује Миломир Степић: „Балканско полуострво је првенствено физичко-географски појам, а граница на Сави и Дунаву представља више историјско-цивилизацијски реликат – један од многих у Европи. Површина Балканског полуострва је 520.000 км² и мања је од простора који подразумева појам Балкан. Балкан се разликује од Балканског полуострва у територијално-делимитационом и квалитативно-структуралном смислу.

22 Исидора Секулић, Аналитички тренуци и теме, Вук Караџић, 1977, стр. 17.

Северна граница Балкана поклапа се са северном границом Румуније и некадашње „друге“ Југославије. У његовом саставу су Грчка, Албанија, Бугарска, Румунија, европски део Турске (23.764 км² од укупно 779.452 км² површине Турске) и државе настале разби-распадом СФРЈ – Србија, Црна Гора, Македонија, Босна и Херцеговина, Хрватска и Словенија. Сходно томе, Балкан је политичко-географски појам, који подразумева територију површине 788.770 км².²³

Настанак новог термина Западни Балкан додатно компликује ствари. Овај термин је скован од стране међународне заједнице како би дефинисале специфичан регион који обухвата бивше државе бивше Југославије, без Словеније, са Албанијом како би се указала тенденција на даљи ток евроатлантског ширења. Термин је требало да разликује државе чланице ЕУ од оних које то још увек нису. Иако се углавном намеће идеја да је овај термин пре свега економска или политичка категорија, његова суштина је пре свега геополитичка и геостратешка. Сматра се да површина Западног Балкана обухвата око 264.000 квадратних километара, али је чак и ова чињеница проблематична и променљива. Република Хрватска је од почетка била велики противник тога да се сврстава делом овог региона. Такав спољно-политички став је постао још снажнији после завршетка хрватске интеграције у ЕУ, који је означио да се службено она не може више сматрати делом ове проблематичне конструкције. Овај исход изазива додатна питања. Једно од њих је свакако и да ли ће се државе које се интегришу у ЕУ и даље сматрати делом Западног Балкана? Одговор на сва ова питања је релевантан за разумевање геополитичког позиционирања балканских земаља у међународним односима.

Сама позиција Балкана проузроковала је да је током читаве своје историје привлачио пажњу свих великих сила. Балкан лежи на раскршћу Европе, Азије и Африке. У том контексту овај регион је значајно место повезивања многих цивилизација. И можда чувена Цвијићева констатација о томе да смо саградили пут на сред друма, иако веома поједностављена, на најбољи начин осликава изазове са којима се балканске државе суочавају током читаве своје историје, али уједно и геополитичке и геостратешке аспирације великих сила према овом региону.

Када се ради о геополитичком изазову Република Србија на Балкану она се налази растрзана између два потпуно супротстављена геополитичка

23 Миломир Степић, “Западни Балкан или пример геополитичког манипулисања“, СЕ-РОМ, доступно на: <http://www.cepom-istina.rs/globalizam/politicki-procesi/zapadni-balkan-ili-primer-geopolitickog-manipulisan/?lang=lat>; датум приступа 05 June 2019

концепта: евроатлантског и евроазијског. Република Србија се налази на размеђу Југоисточне и Централне Европе. Граничи се са Бугарском, Хрватском, Босном и Херцеговином, Мађарском, Црном Гором, Северном Македонијом, Румунијом и Албанијом. Централна позиција на Балкану је проузроковала и турбулентну историју испуњену претензијама великих сила на овим просторима испуњене сталним дезинтегративним процесима. Чак и ако би се фокусирали само на период почетка XXI века може се видети једно константно прекрајање граница које се можда најбоље може описати сликовити термином разбираспад Милоша Кнежевића²⁴, који је њиме описивао распад Југославије. Дезинтеграција се наставља и у новом миленијуму. Савезна Република Југославија је 2003. године престала да постоји и нова држава Србија и Црна Гора је рођена. Ова творевина је такође била кратког даха јер је само три године касније она престала да постоји јер је Црна Гора формално прогласила независност 03. јуна 2006. године. Тиме се, међутим, дезинтегративни процес на овим просторима не завршава јер јужна провинција Косово и Метохија 17. фебруара 2008. године само-проглашава независност и ново место замрзнутог конфликта је отворено. Ова најновија пандорина кутија која је створена на нашим просторима је довела до далекосежних последица на које ни њени творци на челу са САД нису рачунали. Двоструки аршини међународног права на нашим просторима довели су до тога да је оно постало средство демонстрације моћи. То се може видети и на основу преговора који се одвијају на релацији Београд-Приштина, где се друга страна максимално фаворизује и, када тзв. „Република Косово“ направи нешто што је у супротности са договореним (увођење санкција на производе из Србије и Босне и Херцеговине, упад РОСУ на север Косова, стварање генерално неподношљивих услова за живот Срба на северу Косова...), ништа друго од благе осуде не бива урађено како би се опасна ситуација, како тако, вратила на неки нормалан колосек.

Истовремено се као један од највећих изазова који Република Србија треба да превазиђе на путу остваривања регионалне сарадње намече недостатак традиције мултилатералне сарадње на Балкану уз превелик број дугогодишњих нерешених несугласица и конфликта. Чињеница да овај регион карактеришу мултинационалност, мултиконфесионалност и мултикултуралност додатно компликује ствари по питању превазилажења разлика у циљу успостављања међусобне сарадње. У овом контексту треба истаћи да култура мира на Балкану никада није успела да се

24 Милош Кнежевић, „Транзиција и геополитика у новом кључу, Годишњак за социологију, Филозофски факултет, Ниш, 10-11/2012, стр. 173.

успостави. Међусобне разлике су неретко биле злоупотребљаване као извор многобројних друштвених, политичких и међудржавних сукоба у различитим историјским периодима, што је додатно узроковало слабљење капацитета регионалне сарадње на Балкану. Инсистирање на култури дијалога и толеранције, уз коришћење свих средстава тзв. Најеве меке моћи²⁵ и Половог меког балансирања²⁶, а нарочито јавне дипломатије, треба бити једини пут Републике Србије. Ово је нарочито важно јер док се потреба за дијалогом и толеранцијом међу балканским земљама повећавала, пракса је показала да се њихова примена све више смањивала. Балкански национализми су пружили плодно тле за креирање услова за експлозивни распад Југославије. Последица оваквог стања је да на овим просторима исувише дуго није успостављен Галтунгов концепт позитивног мира. Према речима Љубише Митровића „Култура мира, заједно са социјалдемократском стратегијом одрживог и хуманог развоја, може допринети глобализацији разумевања и солидарности међу народима. Она би могла да врати веру балканских народа у себе, у своје суседе и у демократску будућност Балкана. Такође, би се потврдили принципи једнакости свих грађана и народа, поштовање дијалога различитих култура и партнерство цивилизација, а све то је заједнички стратешки интерес свих балканских народа...“²⁷ Непостојање оваквог концепта културе мира представља главну препреку успостављању дијалога на Балкану. Једини начин да Република Србија истраје на овом путу јесте константно јачање демократских и националних капацитета својих политичких институција.

25 Joseph Nye, *Bound To Lead: The Changing Nature Of American Power*, Basic Books; Reprint edition, 1991.

26 T.V. Paul, *Restraining Great Powers Soft Balancing from Empires to the Global Era*, Yale University Press, London, 2018, p. 22.

27 Ljubiša R. Mitrović, “The Geopolitics of the Balkans in the 19th and 20th Centuries – Between National Emancipation Movements and Geostrategic Games of the Great Powers”, *Facta Universitatis*, Faculty of Philosophy, University of Niš, 2/2011, p. 101.

ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И ОТУЂЕНОСТ ЕЛИТНЕ КУЛТУРЕ У СРБИЈИ

Један од највећих изазова са којима се интелектуалци сусрећу јесте потрага за истином у којој се веома често застрани заводљивом страном крупног капитала. Само истински слободан човек – кога не поседује ни једна власт или компанија – може да искрено износи своја научна открића. Како то Чомски лепо каже, „проблем истинских демократија је у томе што оне често постану жртве.“²⁸ За Чомског одбрана слободе укључује стално преиспитивање ауторитета и борбу против неоправданих ауторитета. То је главни разлог због чега сваки облик ауторитета захтева оправдање. Број ауторитета који се могу оправдати, према Чомском, је веома мали: „Тога нема много, а напори ка оправдању најчешће пропадају. У тренутку када одлучимо да се са тиме суочимо, налазимо да је ауторитет нелегитиман. Стога би сваки пут када наиђете на облик нелегитимног ауторитета требало да га изазовете.”²⁹

Интелектуалци би требали и морали да својим настојањима доприносе непрестаним критичким пропитивањем стварности независно од било каквих утицаја са стране који би овај процес онемогућавао. У том смислу је одговорност интелектуалаца за разумевање савремених друштвених процеса огромна. У свом делу *American Power and the New Mandarins* Чомски говорећи о одговорности интелектуалаца каже следеће: „Одговорност интелектуалаца се огледа у томе да говоре истину и откривају лажи. Ово може изгледати као труизам који не треба коментарисати. Међутим, то није тако. За савременог интелектуалца она (истина) није уопште тако очигледна. Зато нас Ноам Чомски позива на једно стално преиспитивање свега, па и његовог дела, јер је то једини начин на који можемо и требамо доћи до спознаје савремених друштвених процеса. И иако би ово морала бити обавеза и одговорност свих грађана, одговорност научника на овом пољу је далеко већа. Оно што се овде јавља као највећи проблем је што није ни мало лако одредити шта је то што се може сматрати

28 Церми Фокс, Чомски и глобализација, Esotheria, Београд, 2003, стр. 17.

29 Исто, стр. 17.

под „одговорношћу интелектуалаца“. ³⁰ Ноам Чомски каже да синтагма „одговорност интелектуалца“ крије једну кључну двојност: брише разлику између „требало би“ и „јесте“. Што се тиче овог првог контекста њихова одговорност би требало да буде иста као и одговорност осталих људи, ако не и већа, јер привилегије доносе прилике, које пак са собом носе и моралну одговорност. Чомски позајмљујући фразу од Ханса Моргентауа, оснивача теорије међународних односа, каже да „ми с правом осуђујемо оне послушне интелектуалце из бруталних и насилничких режима због њихове конформистичке покорности према онима на власти“. Како Моргентау није говорио о интелектуалцима унутар неког тоталитарног режима, већ о западним интелектуалцима, који нису имали разлога за страх, њихова одговорност је у томе много већа. Чомски указује да је Моргентау описивао оно што јесте, а не оно што би требало да буде. ³¹

Дело Нома Чомског у великој мери сведочи о томе на који начин би интелектуалци морали да обављају своју дужност. Говорећи о овоме Дејвид Барсамиан каже да разговарати са Чомским значи разговарати с неким ко тврди да није тако компликовано открити истину и закључити шта је потребно чинити. У складу са тим ево Чомскијеве главне тезе о положају интелектуалаца у савременом друштву: „Насупрот широко раширеном веровању и доктринама произведених од стране саме интелигенције, чињеница је да је највећи број интелектуалаца одувек тежио потчињености и послушности једној или другој држави – углавном својој, иако они који су наклоњени туђој држави природно привлаче много више пажње, док се послушност према својој држави готово узима као норма.“ ³² Истовремено, Чомски упозорава да се приликом истраживања не треба ослањати само на обичне историјске књиге и уџбенике из политичких наука, већ да је потребно трагати за стручњацима и примарним изворима, као што су на пример меморандуми државне безбедности и слична документа. Овакав истраживачки рад је од велике важности јер он на крају може утицати на промену мишљења код људи.

Ноам Чомски наглашава да се сви интелектуалци који озбиљно схватају одговорност посла којим се баве сусрећу са два међусобно повезана задатка. „Један је да прикажу будуће друштво које ће одговарати свим потребама људске природе, други је да анализирају природу моћи и угње-

30 Noam Chomsky, *American Power and the New Mandarins*, Penguin Books, 1969.

31 Ноам Чомски, Интервенције, Рубикон, Нови Сад, Беокига, Београд, 2009, стр. 213.

32 Noam Chomsky, *Radical priorities*, Edited by C. P. Otero, Expanded Third Edition, AK Press, Edinburg, London, Oakland, 2003, стр. 20.

тавања у садашњем друштву.”³³ Први задатак је умногоме лакши јер он подразумева много мање ризика, чак и у тоталитарним системима, у односу на други. Други задатак је много захтевнији, јер је много вероватније да ће интелектуалац који се запути овим путем наићи на многобројне изазове и препреке. Ризик је у том смислу много већи. Џон Адамс је једном приликом у вези са овим изјавио: „Моћни увек мисле да имају велику душу и ширину погледа која им омогућује да виде више од слабих.“³⁴ Међутим, према Ноаму Чомском, уважавање те велике душе постао је уобичајени став интелектуалне елите, која сматра да је она управо та која би требало да држи полуге власти. Као последица овог става могуће је разликовати две врсте интелектуалаца: „интелектуалце технократе или интелектуалце наклоњене политици, који су одговорни, трезвени, конструктивни, и интелектуалце орјентисане ка вредностима, који чине злосрећну групацију што представља тзв. претњу демократији јер се упушта у омаловажавање лидера, изазивање власти и демаскирању успостављених институција.“³⁵

Грађани свакако носе свој део одговорности за спознају стварности. Они не смеју бити пасивни примаоци информација који не доводе у питање њихову исправност. Напротив, Чомски каже да би грађани у демократским државама требало да „упишу курс интелектуалне самоодбране да би се заштитили од манипулације контроле“.³⁶ Ова интелектуална самоодбрана се састоји из способности постављања очигледних питања. „Понекад ће одговори бити очигледни, а понекад ће бити потребно уложити напор да се до њих дође.“³⁷ Интелектуалци морају бити отворена ума и владати терминима којима се користи званична „политички коректна“ реторика. Један од таквих израза који се веома често данас користе јесте „безбедносна претња“, који, према Чомском, покрива све оно што може на било који начин да угрози америчке улагаче. Други веома чест израз који се користи јесте „прагматичност“. За овај израз Чомски каже да он у случају Сједињених Држава „значи радити по нашој вољи, а у случају других значи да они раде по нашој вољи“.³⁸

33 Исто, стр. 15.

34 Ноам Чомски, Интервенције, *op.cit.*, стр. 214.

35 Исто, 2009, стр. 214.

36 Ноам Чомски, Империјалне амбиције – разговори о свету после 9/11 – интервјуи са Дејвидом Барсаманом, Рубикон, Нови Сад, Беокиња, Београд, 2009, стр. 123.

37 Исто, стр. 123.

38 Ноам Чомски, Година 501 – конквиста се наставља, Светови, Нови Сад, 1998, стр. 50.

За Ноама Чомског основни предуслов за анализу савременог друштва који треба испунити јесте извесна доза отворености ума, нормалне интелигенције и здравог скептицизма. У том смислу могуће је разумети и начин на који он види улогу интелектуалаца у друштву: „Ова друштвена класа (мислећи при том на интелектуалце), која укључује историчаре и друге теоретичаре, новинаре, политичке коментаторе итд., бави се анализом и презентовањем друштвене стварности. Вештином својих анализа и интерпретација она служи као медијатор између друштвених чињеница и масе: она ствара идеолошко оправдање друштвене праксе. Уколико погледамо рад стручњака савремених дешавања и упоредимо њихова тумачења са стварношћу уочићемо велики број суштинских неслагања. Онда можемо предузети наредни корак и покушати да објаснимо ова неслагања, узимајући у обзир друштвени положај интелектуалаца.”³⁹

Оваква анализа, према Чомском, не представља неки велики проблем, и свако ко поседује ове карактеристике може се бавити њоме. То ће на крају довести до искорака из система идеологије и пропаганде, који ће пак омогућити да се назре истина кроз „искривљену слику стварности“. „Уколико се таква анализа не изводи на прави начин, то је онда због тога што је та друштвена и политичка анализа спроведена, пре да би одбранила одређене интересе, него да би се бавила чињеницама.”⁴⁰

Управо зато је потребно посветити се коментара Ноама Чомског на цитат Џорџа Орвела. Погледајмо најпре како цитат гласи: „Циркуски пси скачу када кротилац удари бичем по земљи, али стварно истрениран пас направиће салто кад бича нема.”⁴¹ Чомски духовито прави поређење закључујући да Орвел као да је овим на уму имао интелектуалце који се сматрају добро истренираним онда када спонтано поступају по налозима интересних сила, а да при том нису ни свесни онога што раде, већ су, напротив, уверени да раде један поштен и предан посао. Свакако да су интелектуалци који су уверени у то да правилно раде посао, несвесно радећи у интересу крупног капитала, много опаснија појава од оних који то свесно чине. Ширење истренираности доводи до тога да интелектуалну елиту више није потребно држати по контролом. То говори о њеној немоћи и немогућности да испуни своју основну улогу у савременом друштву, а то је да говори истину

39 Noam Chomsky, Michel Foucault, *The Chomsky-Foucault Debate on Human Nature*, The New Press, New York, London, 2006, стр. 69.

40 Исто, стр. 69.

41 Дејвид Барсамиан, Ноам Чомски, Пропаганда и јавно мњење – разговори с Ноамом Чомским, Рубикон, Нови Сад, 2006, стр. 92.

и обелодани лажи. Из свега овога потребно је извући поуку и активирати интелектуални елиту у Србији која носи огроман терет на својим плећима у циљу разумевања веома комплексних процеса који се дешавају на нашим просторима

ИЗАЗОВИ ЕКОНОМСКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ И ТРАНЗИЦИЈЕ ЗА ТРАДИЦИОНАЛНУ СРПСКУ КУЛТУРУ

Проучавање транзиције представља један од веома актуелних проблема проучавања који се налазили у центру проучавања великог броја теоретичара различитих научних области на крају XX почетком XXI века. Ово, међутим, није довело до потпуног разумевања овог проблема. Увођење слободног тржишта као универзалног решења које ће донети благодети и решити све проблеме, при чему се основе процеса транзиције базирају на неолибералним принципима, одједном показују огромну слабост. Овакав модел транзиције је у Републици Србији довео до настанка великог броја проблема. Да би се радикалне политичке и економске промене друштва у транзицији ублажиле потребно је пронаћи адекватан економски и институционални модел друштвеног развоја. Имајући у виду да је Србија слаба и недовршена држава у којој је процес транзиције суштински започео тек након 2000. године, пронаћи адекватан модел друштвено-економског развоја није нимало лако.

У идеално теоријском смислу транзиција би требало да доведе до следећих промена. Код економске трансформације, прва ствар коју је неопходно урадити је обезбедити да приватна својина постане универзални принцип економског живота. То, међутим, не подразумева да се све мора по сваку цену и на било који начин приватизовати. Приватизација се мора извести плански и на начин који ће омогућити брз опоравак привреде (што није био случај у нашој земљи где се приватизација спроводила и још увек спроводи стихијски, без неких механизма контроле). Затим, потребно је ослободити се централног планирања од стране државе и створити слободно тржиште. Држава ће и даље имати значајну улогу, али пре свега у стварању амбијента у коме независно тржиште може неометано

да функционише. Што се тиче политичке сфере друштва потребно је извршити децентрализацију власти и омогућити развој цивилног друштва у коме ће постојати слобода говора, мишљења, политичког деловања. Потребно је радити на развоју критичне јавности и сузбијању било каквих цензура и репресија. У културној сфери друштва потребно је радити на развоју индивидуалне личности која ће се ослободити ауторитарних стега. Затим, потребно је радити на развоју науке и отварању друштва ка свету (аутархичност је сигуран пут ка заостајању друштва и спречавању било каквих позитивних реформи). У пракси је, међутим, неолиберални модел транзиције у већини случаја довела до управо супротних последице које су у највећем делу биле поражавајуће по читаво друштво.

У Србији је процес транзиције постао блокиран и одложен, промене и прогрес који је најављиван након 2000. године је замењен скептицизмом и многобројним економским и институционалним проблемима. Процес транзиције није донео никакво побољшање. Напротив, број сиромашних и незапослених је бивао све већи. Лоше спровођена приватизација је довела до смањења економског развоја, раста незапослености, ниских зарада, као и јачања социјалне несигурности.

Транзиција подразумева друштвену трансформацију коју прате дубоке и корените промене читавог друштвеног система. Она је веома често праћена падом бруто домаћег производа, повећањем незапослености, инфлацијом, растом социјалних неједнакости... Такође, транзиција се манифестује у свим друштвеним сферама: економској, политичкој, културној... Потребно је извршити бројне структуралне реформе које су неопходне за успешан излазак из транзиције, као и за стварање економске стабилности. Економски раст је немогућ уколико не постоји економска стабилност.

Једна од специфичности приватизације на југословенским просторима је и у томе што је овде доминирала друштвена својина. Један од најчешћих разлога неуспеха приватизације који се наводи јесте лоше конципиран Закон о приватизацији. Нови Закон о приватизацији је усвојен 2001. године. Према том закону основна начела приватизације су: стварање услова за развој привреде и социјалну стабилност, обезбеђење јавности, флексибилности и формирање продајне цене према тржишним условима. Ђорђе Попов истиче да креатори овога Закона нису узели у обзир последице које овако изабран модел приватизације са собом носи иако су им оне, имајући у виду искуства других земаља, али и у то време већ постојеће литературе, морале бити познате. „У тренутку доношења Закона

о приватизацији израчунато је да је потребно приватизовати око 7000 малих и око 200 великих предузећа.⁴² То доводи до проблема огромне понуде предузећа које је потребно приватизовати, са једне стране, и мале потражње, са друге стране. Крајњи резултат овакве ситуације је да је цена по којој се она продају веома ниска. У периоду од 2002. до 2011. године је скоро цела друштвена привреда у Републици Србији продата за само 2.6 милијарди долара.⁴³

Овакво неолиберално окружење је отворило врата за културни развој у коме се форсирају тржишни принципи, при чему профит постаје основно мерило развоја. Овај преовладавајући модел друштвеног, економског и политичког развоја је довео до деградације културне сфере форсирајући економску политику, а уништавајући културну политику дајући јој секундарно место. То је уједно и разлог због чега Дејвид Харви указује на културно отуђење грађана унутар неолибералног система друштвеног развоја.: „Они који су темељно инкорпорисани у неумољиву логику тржишта и његову тражњу схватају да је остало мало времена или простора у којима се могу истраживати еманципациони потенцијали изван онога што се размењује на тржишту као креативна авантура, слободно време и спектакл. Грађани су приморани да живе као привесци тржишта и акумулације капитала уместо као изражајна бића, док се простор слободе повлачи пред грозном логиком и празним интензитетом тржишних перипетија. Управо у том контексту можемо боље разумети појаву разних опозиционих култура које и са тржишним системом и без њега отворено или скривено, одбацују тржишну етику и праксе које намеће неолиберализација.“⁴⁴ Неолиберализам директно проузрокује атомизацију друштва доводећи појединце у једно аномично стање унутар кога долази до превредновања свих вредности, које доводи до устаљивања културног обрасца унутар кога неморално и лоше постаје морално и добро. Управо због тога Љубинко Милосављевић истиче да се у транзиционој културној дифузији обим појма културе све више своди на индустријску, подложну стандардизацији по цену лишавања основних слобода и неговања различитости. То је један од значајних аспек-

42 Ђорђе Попов, „Утицај транзиције на стање привреде Србије“, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 1/2013, стр. 28.

43 Зоран Ристић, Данијела Рајковић, Светлана Манчић, Драгољуб Рајић, Ефекти приватизације, Социјално-економски савет Републике Србије, SOLIDAR Suisse/Swiss Labour Assistance SLA – Kancelarija u Srbiji, 2011, стр. 6.

44 Дејвид Харви, Кратка историја неолиберализма, Медитеран, Нови Сад, 2012, стр 236

та транзиције који као главну последицу имају гушење културе и монополизацију науке у име неолиберализма.⁴⁵

Оцена процеса транзиције и приватизације у Србији од стране Зорана Видојевића можда најбоље говори о генералном стању у Србији: „Режим који је настао Након октобра 2000. године, у суштини је владавина Вишепартијске олигархије, помешане са нестабилном процедуралном демократијом, распрострањеном корупцијом и расподелом власти, приватизоване унутар политичко-економске елите, на неколико центара. Скупа с приватизацијом у корист номенклатурне буржоазије и назатком већине области друштвеног живота, тај режим је у основи система примитивног капитализма, који није у стању да земљу извуче из све дубље, свеобухватне кризе.“⁴⁶

НАЦИОНАЛНИ И ПОЛИТИЧКИ ИДЕНТИТЕТ: НАЦИОНАЛНОСТ И ДРЖАВЉАНСТВО⁴⁷

Национални идентитет представља један од најважнијих колективних идентитета који унутар савременог друштва све више добија на значају. Дубоке противречности савременог друштва су довеле до тога да се човек често налази у ситуацијама када је угрожен његов идентитет. У таквим условима несигурности и отуђености национални идентитет и даље представља јако упориште у вртоглавим променама савремености. Дефинисати национални идентитет није нимало лако. О томе постоји велики број теорија, али то као да није допринело његовом разумевању. Бенедикт Андерсон дефинише нацију као замишљену политичку заједницу, и то замишљену као истовремено инхерентно ограничену и суверену. Нација је замишљена заједница јер чак и припадници најмањих нација никада неће упознати већину припадника своје нације, али ће ипак у мислима свих

45 Милосављевић Љубинко, Под/стицање слободе, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2008.

46 Цитирано према: Вишња Станчић, Зоран Грубишић, „Повезаност политичких и економских реформи у процесу транзиције – искуство транзиционих земаља са посебним освртом на Србију“, Политичка ревија, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011.

47 Овај део поглавља је настао у сарадњи са проф. др Виолетом Рашковић Таловић

њих они имати слику заједништва. Она је ограничена (чак и највеће међу њима поседују границе) и суверена, јер се јавља у тренутку када су просветитељство и револуција „разбили легитимитет хијерархијског династичког краљевства које влада по милости божјој“, стварајући тиме нови извор легитимитета. И на крају она је заједница, јер се „без обзира на стварну неједнакост и израбљивање које могу у њој владати, она увек поима као снажно хоризонтално другарство“.⁴⁸

Смит на самом почетку свог чувеног дела Национални идентитет указује на постојање западног или „*грађанског*“ и незападног или „*етничког*“ модела националног идентитета. Он истиче да је Фридрих Мајнеке исправно правио разлику 1908. године између појмова *Kulturnation* (пасивна културна заједница) и *Staatsnation* (активна, самоопредељива политичка заједница), мада се ми можемо сложити или не сложити са употребом ових термина али и са самим терминима. „Појам националног идентитета, ма шта још могао садржати, укључује неко осећање политичке заједнице, колико год оно било незнатно.“⁴⁹ Ова политичка заједница, подразумева барем неке заједничке институције, један кодекс за све њене припаднике, али уједно указује и на одређени друштвени простор, тј. на територију са којом се њени припадници поистовећују и којој сматрају да припадају. Ово схватање нације својствено је Западу, при чему Смит издваја следеће његове компоненте: историјска територија, правно-политичка заједница, правно-политичка једнакост њених припадника и заједничка грађанска култура и идеологија. Говорећи о западном моделу нације, Смит истиче да њега карактеришу: генеалогичка и претпостављене везе по лози, народна мобилизација, вернакуларни језици, обичаји и традиција.

Етнички појам нације потиче из немачког романтизма и везује се за племенско јединство, легенде и митове. Грађански појам нације је настао као производ Француске револуције и он не гледа на етнички идентитет као на саставни део нације и државе, већ се пре свега односи на заједницу, која је одређена културним и политичким идентитетом. Модеран појам нације спаја националност са грађанством, тј. држављанством. Према Смиту „етничка концепција нације наглашава рађање (сродство) и домаћу

48 Бенедикт Андерсон, *Нација: замишљена заједница – разматрање о поријеклу и ширењу национализма*, Школска књига, Загреб, 1990, стр. 17.

49 Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 2010, стр. 11-36.

културу као исходиште одакле смо дошли, а земља се схвата као света земља, и домовина.⁵⁰

Грађанин је значајан субјекат политичког система, при чему стално морамо имати у виду да модерни демократски политички системи треба да служе остварењу добробити грађана, а не да постоје независно од њих и да служе пуком задовољавању интереса оних који су на власти. Грађански идентитет је нераскидиви део демократске политичке културе, који се са демократијом налази у узрочно-последичној вези. Оно чему свакако треба тежити јесте развој партиципативне демократије, где ће грађани бити активни учесници унутар политичких система. Љубиша Митровић указује на то да искуства савременог света показују да друштва са развијеним системом партиципативне демократије имају већу развојну стопу, бољу продуктивност рада, смањену конфликтност у друштвеним односима, виши раст, развој и бољи квалитет живота.⁵¹

Сам појам грађанин је прешао један дуг пут до онога што ми данас подразумевамо под овим појмом. Сетимо се само да се кроз историјски развој људског друштва веома мали број људи могао назвати овим именом. То који ће положај људи заузимати у некој политичкој заједници у великој мери зависи од друштвено-историјског миљеа. Уколико кренемо од античке Грчке грађанином се могао називати само слободан човек, каквих је у оно време било веома мало у односу на укупан број становника. У старом Риму грађанином се сматрао првобитно само слободан припадник града Рима. Средњи век не доноси неке значајније промене што се тиче овог појма, тада се грађанином сматрао човек који живи у граду и бави се занатом и трговином. Међутим, највећи број људи се у средњевековном феудалном друштву налазио у положају поданика, а не грађанина. Тек са грађанским револуцијама овај појам добија своје потпуно значење, чиме грађанин постаје основа политичке организације читавог друштва, да би се током XX века појам грађанина универзализовао у свим развијеним земљама света. У том смислу Загорка Голубовић даје преглед основних карактеристика које данас подразумевамо овим појмом: „прво, треба рећи да је појам грађанина политичка категорија, јер се грађанин рађа са модерном националном државом као политичком јединицом и односи се према држави као политичкој заједници у смислу грађанства/ држављанства; друго, будући да грађанство не носи ознаку једног природног ентитета, већ је ствар избора, грађанин је слободна личност у односу према датој политичкој заједници;

50 Загорка Голубовић, Ја и други, Република, 1999, стр. 76

51 Љубиша Митровић, Социологија, op.cit., стр. 390.

треће, то подразумева да су појмови грађанство и лична слобода синоними у политичком контексту; четврто, конституисање грађанина подразумева развој самосвести личности у погледу људских/грађанских права и слобода, као и њихових друштвених дужности и одговорности.⁵²

Стварање грађанског (цивилног) друштва, представља један од значајних предуслова развоја демократије која као облик владавине данас ужива изузетну легитимност. И док се корени демократије могу наћи још у античкој Грчкој, може се рећи да су демократски облици владавине све до после Другог светског рата били пре изузетак него правило. У последње време је било доста приче о слабљењу националне државе под утицајем процеса глобализације. Стварање глобалног тржишта, развој комуникација, развој нових политичких институција као што је Европска унија, све су то изазови који су наметнули нови правац развоју демократских институција. Како се демократија до сада углавном развијала у оквирима националне државе оправдано се поставља питање у којем ће правцу развој демократије ићи уколико се узму у обзир процеси савременог светског друштва који у великој мери утичу на његову структуру и динамику.

Имајући у виду кључна одређења националног идентитета поставља се питање судбине српског националног идентитета у процесу међународних интеграција. Стога Миломир Степић указује да се „српски чинилац на Балкану у постјугословенском транзиционом раздобљу крајем 20. и почетком 21. века нашао у парадоксалној ситуацији: суочен са изазовом трансатлантске супранационалне интеграције, али у условима истовремене националне дезинтеграције!“⁵³

52 Загорка Голубовић, Изазови демократије у савременом друштву, Едиција Браничево, Центар за културу, Пожаревац, 2003, стр. 35.

53 Миломир Степић, „Три (суштинска) критеријума у српском избору супранационалне интеграције.“ Српска политичка мисао, год XX, vol. 42, № 4/2013, Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 34.

Литература

- Андерсон Бенедикт, Нација: замишљена заједница – разматрање о поријеклу и ширењу национализма, Школска књига, Загреб, 1990.
- Барсамиан Дејвид, Чомски Ноам, Пропаганда и јавно мњење – разговори с Ноамом Чомским, Рубикон, Нови Сад, 2006.
- Божиловић Никола, Култура и идентитети на Балкану, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007.
- Божиловић Никола, „Традиционално, модерно и идентитети у културно социолошком дискурсу”, Традиција, модернизација, идентитети – место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији (приредили: Милорад Божић, Љубиша Митровић, Гордана Стојић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2011.
- Bratić Vladimir, „Examining peace-oriented media in areas of violent conflict”, *The International Communication Gazette*, Sage Publications, 2008.
- Гаџиновић Радослав, „Национални идентитет и безбедност модерне државе”, Наука, безбедност и полиција, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 1/2011.
- Голубовић Загорка, Изазови демократије у савременом друштву, Едиција Браничево, Центар за културу, Пожаревац, 2003.
- Голубовић Загорка, Ја и други, Република, 1999.
- Кнежевић Милош, „Историчност интеграционе и идентитетне дилеме – геополитичко интегрисање и дезинтегрисање националних и државних идентитета“, Национални идентитет и међународне интеграције (приредили Зоран Милошевић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2015.
- Милош Кнежевић, „Транзиција и геополитика у новом кључу, Годишњак за социологију, Филозофски факултет, Ниш, 10-11/2012.
- Милосављевић Љубинко, Под/стицање слободе – нововековна мисао о друштву, Филозофски факултет, Ниш, 2008.

- Милошевић Божо, „Могућности културе мира на Балкану: између националног идентитета и космополитске еманципације”, Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану (приредили: Љубиша Митровић, Драгана Захаријевска, Данијела Гавриловић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2009.
- Митровић Љубиша, Социологија, Институт за политичке студије, Београд, 2003.
- Mitrović R. Ljubiša, “The Geopolitics of the Balkans in the 19th and 20th Centuries – Between National Emancipation Movements and Geostrategic Games of the Great Powers”, *Facta Universitatis*, Faculty of Philosophy, University of Niš, 2/2011.
- Norris Pippa and Inglehart Ronald, *Sacred and Secular – Religion and Politics Worldwide*, Cambridge University Press, 2004.
- Nye Joseph, *Bound To Lead: The Changing Nature Of American Power*, Basic Books; Reprint edition, 1991.
- Paul T.V., *Restraining Great Powers Soft Balancing from Empires to the Global Era*, Yale University Press, London, 2018.
- Печујлић Мирослав, Глобализација – два лика света, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002.
- Попов Ђорђе, „Утицај транзиције на стање привреде Србије“, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 1/2013.
- Ристић Зоран, Рајковић Данијела, Манчић Светлана, Рајић Драгољуб, Ефекти приватизације, Социјално-економски савет Републике Србије, SOLIDAR Suisse/Swiss Labour Assistance SLA – Kancelarija u Srbiji, 2011.
- Секулић Исидора, Аналитички тренуци и теме, Вук Караџић, 1977.
- Семприни Андреа, Мултикултурализам, CLIO, Београд, 1999.
- Simon Bernd, *Identity in modern society: A Social Psychological Perspective*, Blackwell Publishing, 2004.
- Смит Д. Антони, Национални идентитет, Библиотека XX век, Београд, 2010.
- Станчић Вишња, Грубишић Зоран, „Повезаност политичких и економских реформи у процесу транзиције – искуство транзиционих земаља са посебним освртом на Србију“, Политичка ревија, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011.
- Степић Миломир, “Западни Балкан или пример геополитичког манипулисања“, СЕРОМ, доступно на: <http://www.ceorom-istina.rs/glo->

balizam/politicki-procesi/zapadni-balkan-ili-primer-geopolitichkog-manipulisan/?lang=lat; датум приступа 05 June 2019

- Степић Миломир: „О српском геополитичком идентитету“, Српска политичка мисао, год. XIX, vol. 36, № 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Миломир Степић, „Три (суштинска) критеријума у српском избору супрана ционалне интеграције.“ Српска политичка мисао, год XX, vol. 42, № 4/2013, Институт за политичке студије, Београд, 2013.
- Стојадиновић Миша Вукчевић, Дејана, „Проблем очувања идентитета на Балкану“, Национални интерес, Институт за политичке студије, Београд, 1/2011.
- Tönnies Ferdinand, *Gemeinschaft and Gesellschaft*, Harper and Row, New York, 1963.
- Турен Ален, Нова парадигма – за боље разумевање савременог друштва, Службени гласник, 2011.
- Уљаревић Далиборка, „Значај и улога толеранције у демократском друштву“, *21 Прича и демократији*, група аутора, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.
- Фокс Цереми, Чомски и глобализација, Esotheria, Београд, 2003.
- Харви Дејвид, Кратка историја неолиберализма, Медитеран, Нови Сад, 2012.
- Calhoun Craig (editor), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford, Blackwell, 1994.
- Chomsky Noam, *American Power and the New Mandarins*, Penguin Books, 1969.
- Chomsky Noam, *Radical priorities*, Edited by C. P. Otero, Expanded Third Edition, AK Press, Edinburg, London, Oakland, 2003.
- Chomsky Noam, Foucault Michel, *The Chomsky-Foucault Debate on Human Nature*, The New Press, New York, London, 2006.
- Чомски Ноам, Година 501 – конквиста се наставља, Светови, Нови Сад, 1998.
- Чомски Ноам, Империјалне амбиције – разговори о свету после 9/11 – интервјуи са Дејвидом Барсамианом, Рубикон, Нови Сад, Беокњига, Београд, 2009.
- Чомски Ноам, Интервенције, Рубикон, Нови Сад, Беокњига, Београд, 2009.

- Шушњић Буро, „Препреке на путу разумевања, поверења и помирења”, 21 Прича о демократији (приредио: Далиборка Уљаревић), Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.